

**А. І. БАЛАКЛИЦЬКИЙ. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ОЗНАК
ДЕРЖАВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Аналізується загальний зміст основних ознак держави та окремі аспекти впливу сучасних глобалізаційних процесів на їх трансформацію. Автором робиться висновок, що процеси глобалізації справляють суттєвий вплив на трансформацію практично всіх основних ознак держави, що, насамперед, стосується її суверенітету, правової системи та території.

Ключові слова: держава, глобалізація, суверенітет, територія, влада, апарат держави, право.

Анализируется общее содержание основных признаков государства и отдельные аспекты влияния процессов глобализации на их трансформацию. Автором делается вывод, что процессы глобализации оказывают существенное влияние на трансформацию почти всех основных признаков государства, что, в первую очередь касается его суверенитета, правовой системы и территории.

Ключевые слова: государство, глобализация, суверенитет, территория, власть, аппарат государства, право.

In the article the general contents of the main signs of state and separate global aspects of influence on their transformation are analyzed. The author concludes, that global processes influence essentially on a transformation of nearly all the main signs of state, which, first of all, concerns its sovereignty, legal system and territory.

Key words: state, globalization, sovereignty, territory, authority, apparatus of state power, law.

У сучасних реаліях глобалізаційних та трансформаційних процесів, які охопили практично всі сфери життєдіяльності суспільства, особливої актуальності набуває розгляд проблемних питань, пов'язаних з визначенням сутності, ролі та значення основних ознак національної держави, які зазнають суттєвої зміни у зв'язку із глобалізацією. На сьогодні майже всі вчені-правознавці погоджують з думкою про те, що глобалізація – це процес, що в значній мірі буде визначати історичний розвиток світового суспільства в ХХІ ст. Зазначений процес вже призвів до того, що жодна національна держава світу не здатна стабільно існувати та розвиватися без активної взаємодії з міжнародною системою.

Загальнотеоретичним проблемам сутності та розвитку сучасної національної держави присвячують свою увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема, С.С. Алексєєв, О.В. Зайчук, М.Н. Марченко, Н.М. Оніщенко, О.В. Скрипнюк, В.Є. Чиркін, Ю.С. Шемшученко та інші науковці. Водночас, в сучасній науковій літературі недостатньо приділяється увага саме аспектам визначення еволюції ознак держави в період глобалізації, що особливо актуалізує та вимагає здійснення цього теоретичного дослідження.

Для правильного та обґрунтованого визначення питань, пов'язаних з еволюцією ознак держави в умовах глобалізації, необхідно насамперед визначитися з методологією цієї проблематики, тобто дослідити зміст самої категорії «держава» та сукупність основних ознак, які характеризують її як політичну організацію суспільства.

Питання щодо визначення природи держави, її призначення та ролі в житті суспільства, належать до категорії вічних питань, які протягом майже всієї історії цивілізованого світу стояли не тільки перед фахівцями у галузі права, але й перед людьми інших професій та сфер діяльності. У сучасній юридичній літературі можна зустріти безліч визначень категорії «держава», кожна з яких має право на існування. Водночас, як правило, майже всі вчені-правознавці погоджуються з тим, що держава характеризується наявністю таких основних ознак: 1) наявність політичної публічної влади; 2) територія; 3) суверенітет; 4) наявність системи спеціалізованих органів та організацій, що створюються державою для виконання її функцій та завдань; 5) можливість самостійно розробляти, приймати чи санкціонувати загальнообов'язкові правові норми, що поширюють свою дію на всю територію держави; 6) можливість самостійно визначати та встановлювати систему оподаткування з метою утримання державних органів та виконання загально соціальних функцій.

Крім вказаних основних ознак держави, у сучасній науковій літературі виділяють ще так звані факультативні, або додаткові, ознаки держави, до яких насамперед належать: наявність власної грошової одиниці, наявність збройних сил та наявність власної державної символіки.

Виходячи з вищезазначеного державу можна визначити як політичну організацію соціально неоднорідного суспільства, яка здійснює політичну публічну владу, поширює свої повноваження на певну визначену територію та населення, що на ній проживає, виконує функції по впорядкуванню суспільних відносин шляхом створення та діяльності спеціально створених державних органів та організацій, надає своїм рішенням загальнообов'язкового нормативно-правового характеру.

Вказані основні ознаки держави характеризуються глибоким внутрішнім змістом, належне розкриття якого дозволить виявити тенденції розвитку сучасної держави в умовах світових глобалізаційних та інтеграційних процесів.

Отже, однією з найголовніших ознак будь-якої держави є наявність політичної публічної державної влади, оскільки держава – це, перш за все, політична організація суспільства, яка його об'єднує, управляє його важливими справами, усуває виникаючі соціальні конфлікти та забезпечує правопорядок. При реалізації політичної публічної влади держава використовує різноманітні засоби управління, серед яких особливе місце займає можливість застосовувати примус. Для цього держава має відповідні спеціально створені органи, установи та організації – армія, суд, правоохоронні органи тощо. Вказані органи та організації мають право застосовувати примус по відношенню до кожної особи, яка не підкоряється приписам державної влади¹.

Найважливішою ознакою державної влади є її політичний характер. Державна влада здійснюється над різноманітними суспільними групами і окремими особами при їх взаємодії один з одним у процесі реалізації політики. Політика завжди пов'язана з діяльністю держави, оскільки остання є центральним елементом політичної системи суспільства². Говорячи про соціальну роль публічної влади, професор М.М. Марченко, зокрема, зазначає про те, що, розповсюджуючись та охоплюючи все суспільство в межах відповідної території, публічна влада у всіх державах обслуговувала в першу чергу інтереси правлячих кіл та неодмінно слугувала «яблуком розбрату» між конфронтуючими один з одним класами, про що свідчить ряд історичних прикладів³.

Ще однією основною ознакою будь-якої сучасної держави є наявність відповідної території у межах певних кордонів, на яку поширює свою дію

політична публічна влада. Територія – це матеріальна основа існування будь-якої держави, яку утворює цілісний недоторканий зовні простір земної кулі. Територія сучасної держави є складним та багатоаспектним поняттям, оскільки вона включає в себе чимало складових, а саме: 1) сухопутний простір або земна територія в межах визначених кордонів; 2) водний простір – внутрішні води всередині держави (річки, озера тощо) та внутрішні територіальні морські води; 3) повітряний простір над державними кордонами; 4) надра; 5) військові та торговельні судна у відкритому морі; 6) повітряні кораблі, що перебувають у польоті за межами держави; 7) космічні об'єкти під прапором і гербом держави; 8) трубопроводи; 9) підводні кабелі та нафтові морські вишки; 10) території дипломатичних представництв і консульств за кордоном⁴.

Слід погодитися з думкою вчених, які вважають, що територія сучасної держави є не тільки просторово-географічною та країнознавчою характеристикою, але й духовно-історичним виміром, що полягає в таких важливих для існування та розвитку певного народу або нації категоріях як «батьківщина», «вітчизна», «патріотизм», «спадщина предків» тощо. Територія як основна ознака сучасної держави є тією сферою, в якій реалізуються найважливіші потреби певного суспільства, яке на ній проживає. Крім цього, необхідно враховувати той факт, що територія держави, у зв'язку із процесами глобалізації, набуває якості символічної експансивності, що нерідко виражається в практиці розповсюдження національних інтересів економічно розвинених держав за межі їх територій⁵.

Крім території та політичної публічної влади, будь-яка сучасна держава характеризується наявністю державного суверенітету, визначення та зміст якого традиційно дискутується у сучасній науковій літературі. Водночас загальне розуміння та зміст державного суверенітету в більшості випадків зводиться до того, що суверенітет – це, з одного боку, верховенство державної влади всередині відповідної країни щодо будь-яких соціальних об'єднань та громадян, а з іншого – незалежність державної влади у відносинах з іншими суверенними державами, що означає повну самостійність держави у вирішенні своїх внутрішніх та зовнішніх проблем, у формуванні та здійсненні своєї власної зовнішньої політики тощо.

Вирішуючи питання про природу та характер державного суверенітету не можна не враховувати сучасних глобалізаційних та інтеграційних міждержавних процесів, що справляють безпосередній вплив на його сутність та значення. При цьому в сучасній юридичній літературі склалася два основні підходи щодо характеру та тенденцій розвитку державного суверенітету в умовах глобалізації, а саме: 1) перший підхід зводиться до того, що процес глобалізації різноманітних сфер життєдіяльності суспільства і держави є несумісним з процесом суверенізації держав і що процес поступового ослаблення та, в кінцевому рахунку, зникнення державного суверенітету – це об'єктивний та прогресивний процес; 2) другий підхід зводиться до того, що під впливом процесів глобалізації державний суверенітет змінюється відповідно до нових умов та реалій функціонування політичної, правової та всієї соціальної системи суспільства, але ця зміна зовсім не означає ослаблення чи зникнення суверенітету, оскільки державний суверенітет і на сьогодні залишається чи не найважливішим засобом забезпечення повсякденної життєдіяльності сучасного суспільства та держави.

На нашу думку, слід погодитися саме з другим підходом, оскільки перший підхід суперечить низці основоположних міжнародно-правових документів, що в свій час визначили сучасну політико-правову карту світу. Зокрема, йдеться про Статут ООН, у якому зазначається про те, що ця міжнародна організація будується

на принципі суверенної рівності її членів, а також про Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року, де зазначається про обов'язок держав-учасниць Ради поважати суверенну рівність один одного та право кожної держави на юридичну рівність, на територіальну цілісність та на свободу та політичну незалежність⁶.

Будь-яка сучасна держава характеризується також системою органів та організацій, які створюються для забезпечення виконання її завдань та функцій. Як підкреслюється у сучасній юридичній літературі, кожна держава має дві основні сторони свого існування – статичну (структурну) та динамічну (функціональну). Статична сторона виражається в наявності державного апарату та певній структурі його органів, а динамічна сторона – це безпосередня діяльність державних органів⁷.

Формування державного апарату, тобто органів державної влади, насамперед обумовлюється тією сукупністю проблем та завдань, які держава покликана вирішувати. Велике значення при побудові системи державних органів та організацій мають територіальний, ментальний, культурний та національний виміри певного суспільства. Від того, як саме побудована система органів державної влади багато в чому залежить ефективність їх управлінської діяльності⁸.

Найважливішим структурним підрозділом державного апарату є орган державної влади, який характеризується такими ознаками: 1) визначена організаційна форма, встановлена законодавством від імені державної влади; 2) штат державних службовців, які є основою державного органу; 3) наявність визначених завдань державного управління, що покладаються на відповідний орган державної влади; 4) ієрархічна підпорядкованість та відповідальність перед вищестоящими органами, що не виключає відповідальності перед народом або виборцями; 5) фінансове забезпечення за рахунок державного бюджету; 6) державний орган не має своєї власності, оскільки його власність – це власність держави взагалі, що перебуває в його оперативному управлінні; 7) організація та діяльність державного органу, як правило, визначається особливим актом (наприклад, положення), який видається вищестоящим органом⁹.

Слід зазначити, що сучасні процеси глобалізації також справляють і певний вплив на систему органів та організацій державного апарату, що проявляється, зокрема, в намаганні універсалізувати або уніфікувати світову систему та структуру державного управління під різними приводами, незважаючи на територіальні, ментальні та культурні особливості певного суспільства.

Для утримання державного апарату та реалізації функцій держави в інтересах суспільства держава створює систему оподаткування. Це свідчить про те, що держава – це організація, яка перебуває на утриманні суспільства та існує за його рахунок. Слід зазначити, що система оподаткування не існувала в додержавному суспільстві, де не існувало особливого апарату управління та примусу і кожна особа приймала участь як у управлінні, так і у виробництві певних матеріальних благ¹⁰.

Серед основних ознак держави необхідно також виділити і наявність правової системи, яка проявляється насамперед в можливості держави самостійно визначати та встановлювати правові норми як загальнообов'язкові та формально визначені правила поведінки, що поширюються на всю територію держави. Держава безпосередньо пов'язана з правом, оскільки весь державний апарат діє на основі права, яке, окрім цього, утримує державу від анархії та хаосу, формуючи та забезпечуючи стан правопорядку в суспільстві. Саме державі належить монополія на легальний примус, законотворчість та правосуддя¹¹.

Слід зазначити, що право як неодмінний супутник держави зазнає великого впливу зі сторони глобалізаційних процесів, що сприяють створенню єдиного правового поля, нівелюючи при цьому особливості національних законодавств та пов'язаних з цим явищ об'єктивної дійсності. Процеси правової глобалізації встановлюють іншу ієрархію правових норм, ніж та, що була характерною для життя минулих поколінь; руйнують історично сформовані типи правосвідомості тощо. У зв'язку із цим, сучасна правова теорія та право в цілому повинні дати відповіді на «виклики» глобалізації, що мають бути адекватними масштабності існуючої проблеми¹².

Загальновідомо, що за допомогою права держава регулює економічні, політичні, соціальні, культурні та інші відносини у суспільстві. Зокрема, держава встановлює рівноправність форм власності та захищає їх, забезпечує свободу підприємницької діяльності. Крім цього, сучасна держава намагається забезпечити соціальне партнерство, для чого використовуються трьохсторонні угоди уряду, професійних спілок та об'єднання роботодавців. Також, своїми законами держава регулює політичні збори, мітинги, демонстрації, діяльність засобів масової інформації, що в кінцевому рахунку, визначає характер політичного режиму в державі. Юридично впливаючи на культурну та духовну сферу життя суспільства, демократична держава закріплює ідеологічне різноманіття, але, разом з тим, забороняє пропаганду жорстокості, расової та національної нетерпимості, а також інших поглядів, які суперечать сформованій у суспільстві моралі та завдають шкоди правам та здоров'ю людей.

Слід зауважити, що різнобічна діяльність держави здійснюється в різних ідеологічних, організаційних, правових та інших формах. Водночас, і з цим варто погодитися, всі найбільш важливі засоби діяльності держави отримують саме правову форму свого вираження, тобто форму відповідних правових актів (наприклад, закони, постанови уряду тощо). Право та, особливо, конституція держави є свого роду виразом суспільного договору, незважаючи на те, що і в цьому випадку переважають інтереси домінуючих правлячих соціальних кіл. Відповідні органи держави створюють правові норми або санкціонують вже сформовані звичаєві норми у суспільстві та забезпечують їх виконання за допомогою різноманітних засобів, в тому числі і примусових¹³.

Отже, системне дослідження еволюції основних ознак держави в сучасних глобалізаційних та інтеграційних процесах суттєво актуалізується та вимагає пошуку нових підходів до вирішення цієї проблематики, оскільки глобалізація справляє суттєвий вплив на трансформацію майже всіх основних ознак держави. Для сучасної України, яка цього року відзначає лише 20-річчя своєї незалежності, дослідження вказаної проблематики має неабияке значення, оскільки від її вирішення багато в чому залежить стабільний розвиток українського суспільства.

1. *Морозова Л.А.* Теория государства и права: Учебник. – М.: Эксмо, 2009. – С. 56.
2. *Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2010. – С. 79.* 3. *Марченко М.Н.* Проблемы общей теории государства и права: Учеб. В 2 т. – Т. 1: Государство.. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 166-167. 4. *Скаун О.Ф.* Теория держави і права: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С. 118. 5. *Блинов А.С.* Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. – М.: МАКС Пресс, 2003. – С. 57. 6. *Марченко М.Н.* Государство и право в условиях глобализации. – М.: Проспект, 2008. – С. 91-100. 7. *Дробязко С.Г., Козлов В.С.* Общая теория права: Учеб. пособие для вузов. – Мн.: Амалфея, 2005. – С. 79. 8. *Антонов Я.В.*

Государство как произведение искусства // Государство как произведение искусства: 150-летие концепции / Ин-т философии РАН; Московско-Петербургский философский клуб; Отв. ред. А. А. Гусейнов. – М.: Летний сад, 2011. – С. 60. **9.** *Чиркин В.Е.* Сравнительное государствоведение: Учеб. пособие. – М.: Норма : ИНФРА-М, 2011. – С. 87–88. **10.** *Теория государства и права: Учебник / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева.* – М.: Изд-во Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – С. 150. **11.** *Феденко Е.В.* Государство как эстетическая ценность // Государство как произведение искусства: 150-летие концепции / Ин-т философии РАН; Московско-Петербургский философский клуб; Отв. ред. А. А. Гусейнов. – М.: Летний сад, 2011. – С. 145. **12.** *Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.Я. Кикотя, В.В. Лазарева.* – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2008. – С. 147. **13.** *Чиркин В.Е.* Цит. работа. – С. 87–88.